

Recenze

Československá rozvědka v krajině fjordov

Pavol Jakubec

ENGLUND, Terje B.: *Spionen som kom for sent: Tsjekkoslovakisk etterrettning i Norge*. Oslo, Aschehoug 2010, 231 strán, 6 farebných + 15 čiernobielych fotografií, bibliografia, menný register.

Pôvodná nórska práca z oboru stredoeurópskych dejín je zriedkavým zjavom. Svoj podiel na tom má geografická i jazyková odľahlosť, na prekonanie ktorej nájdú odvahu iba nemnohí autori. Odmenou za tento krok im potom môže byť jedinečná a čitateľsky atraktívna téma. Terje B. Englund dokázal, že pôsobenie československej rozvedky v jeho vlasti takou témou bezo sporu je.

Kniha *Špión, ktorý prišiel neskoro: Československá rozvědka v Nórsku* vyšla v poprednom nórskom vydavateľstve a je určená širokej verejnosti. Autorskou technikou osciluje na pomedzí investigatívnej žurnalistiky a vedeckej monografie. Englund zvolil vstup *in medias res* – príbeh sa začína v Prahe v októbri 1989 predstavením titulného „oneskoreného špióna“ Stanislava Dvořáka, ktorému poľskí opozičníci ponúkli nový život v Nórsku. Postava Dvořáka sa v rôznych okamihoch vinie celou knihou – a je na diskusiu, či tento „puzzlovitý“ postup v štýlovej rovine celku prospieva. Dvořák ale predstavuje výrečné *pars pro toto* ľudského osudu spoza železnej opony: „dieťa ľudovej demokracie“ (s. 44) z niekdajších Sudet a učiteľ

matematiky sa ako režimný nominant vypracuje na lektora českého jazyka a literatúry; na univerzite vo Wroclawi strávi búrlivé roky 1978 až 1984, dostane sa do tesného kontaktu s tamojšou opozíciou a o jej aktivitách dôverne referuje Štátnej bezpečnosti; po návrate do vlasti sa Dvořákovi rozpadne osobný život a načas skončí vo väzení za mravnostný delikt (čo neinformovaní poľskí opozičníci pokladajú za prenasledovanie režimom – s. 156); a napokon, keď dostane diskretnú ponuku Nórskeho helsinského výboru, sám sa prihlási do služieb rozvedky. V samom závere knihy sa čitateľ osobne stretáva s „antihrdinom“, osamoteným dôchodcom na severočeskom vidieku, bez pomoci ktorého by sa – aspoň v retrospektíve poľského disidenta Aleksandra Gleichgewichta – iniciatíva o spoločnom vyhlásení československej a poľskej opozície z 12. februára 1984 ťažko menila v konkrétny čin (s. 154 n. a 202).

Pre historika je ale zaujímavejšie sledovať Englundovo spracovanie aktivít československej rozvedky v Nórsku. Autor si najprv pripravil pôdu predstavením prvej správy ŠtB, aby poukázal na hrozbu zo strany tajnej služby menšieho sovietskeho satelitu, najmä v období, kým sa západné kontrarozvedky sústredili prednostne na agentúry Sovietskeho zväzu a Číny. Pre úplný obraz sa Englund pristavil aj pri exilovej spravodajskej organizácii generála Františka Moravca, predovšetkým pre jej spojenie s dušou československej exilovej obce v Nórsku Annou Kvapilovou.

Hoci Nórsko na seba upozornilo už 29. februára 1948, keď premiér Einar Gerhardsen odsúdil nedávne pražské udalosti a ostrakizoval Nórsku komunistickú stranu, význam tejto severskej krajiny v očiach československých spravodajských služieb stúpól až po vzniku Severoatlantickej aliancie,¹ konkrétne v polovici päťdesiatych rokov. Rezident poručík Vladimír Hudík sa mohol po svojom príchode do Osla v marci 1955 odraziť od malej siete, naverbovanej vo väčšine prípadov pri rôznych príležitostiach (a s rôznym pozadím) v Prahe. Hudík sa však ukázal byť nesprávnou voľbou a už vo februári 1956 ho vystriedal František Matal. Pod jeho vedením sa československé spravodajstvo pokúšalo získať predovšetkým bezpečnostno-politické informácie z velenia severného krídla NATO a tiež „rozpracovať“ ľavé krídlo vládnuccich sociálnych demokratov, nespokojné s prozápadnou orientáciou krajiny.² Výsledky Matalovej práce boli však viac ako skromné, a to aj pre obtiažne pracovné

1 Československý február 1948 zohral významnú úlohu v nórskej účasti pri zakladaní NATO. Neznamenal ale prelom v zahranično-politickom kurze Gerhardsenovej vlády, ktorá vnútorné opúšťala politiku „budovania mostov“ už od jesene 1947. Nórske elity však potrebovali podnet, ktorý by o potrebe bezpečnostnej integrácie so Západom presvedčil širokú verejnosť, favorizujúcu návrat k neutralite. Časová koincidencia „Víťazného februára“ a podpisu sovietsko-fínskej dohody o priateľstve a vzájomnej spolupráci vyvolala v krajine veľké obavy zo sovietskeho postupu. (Rekonštruovaný text Gerhardsenovho prejavu pozri: HANSEN, Jan E. E.: *Norsk tro og tanke* [Nórske myslenie], sv. 3: 1940–2000. Oslo, Universitetsforlaget 2001, s. 247 n. Jazykovo prístupný prehľad nórskej zahraničnej politiky v rokoch 1945–1949 pozri: RISTE, Olav: *Norway's Foreign Relations: A History*. Oslo, Universitetsforlaget 2005, s. 183–205; v širšom kontexte: DENKIEWICZ-SZCZEPANIAK, Emilia: *Norwegia na drodze dylematów i przemian, 1945–1949*. Toruń, Towarzystwo Naukowe w Toruniu 1992.)

2 Vnútrostranícka opozícia ale neplédovala za zavedenie „ľudovej demokracie“ sovietskeho typu a už vonkoncom nemala v úmysle do viesť Nórsko do východného bloku.

podmienky, zapríčinené mnohými rozdielmi medzi Československom a Nórskom. V správe, ktorú Englund vo výňatkoch cituje (s. 70–73), sa rezident sťažoval na absenciu nočného života v puritánskej krajine aj slabú informovanosť o Československu a nezatajoval problémy s nájdením diskretných kontaktných miest v urbanisticky pustom Osle. Ako Englund ukazuje, Matal navyše podcenil nórsku kontrarozvedku a nevšimol si, že sa nachádza pod jej stálym dozorom. Už v roku 1949 mal takzvaný E-stab k dispozícii šifrovacie kľúče československej ambasády.

No Štátna bezpečnosť nezostala v Nórsku celkom bez úspechov. Za jeden z nich možno označiť pôsobenie Josefa Ulvra, ktorý sa do krajiny dostal spolu s maďarskými utečencami z povstania roku 1956, a vďaka krytiu nič netušiacej manželky sa mu podarilo infiltrovať československý exil v Nórsku a dostať sa ako externista do prostredia nórskeho spravodajstva. V rokoch 1957 a 1958 získala Praha prehľad o niekoľkých desiatkach pracovníkov nórskej tajnej služby, o jej spolupracovníkoch medzi emigrantmi, ako aj varovania o chystanom verbovaní konkrétnych pracovníkov ambasády. Ako glosuje Terje B. Englund: „Na jar 1958 musel byť optimizmus v škandinávskom oddelení [Prvej správy ŠtB] nebotyčný“ (s. 90), veď agentove správy zapôsobili až v Moskve! O to nepríjemnejší bol pravdepodobne odchod manželského páru do Spojených štátov, hoci – ako autor dokresľuje – rozvedka Ulvra využívala v rokoch 1964 až 1974 pri aktivitách v Spolkovej republike Nemecko.

Jedným z nosných Englundových príbehov je prípad televízneho moderátora Vladimíra Veselého, zadržaného v marci 1957 v Nemeckej demokratickej republike (!) a obvineného zo špionáže pre „istú západnú krajinu“. Podozrenie sa zakladalo na reálnych faktoch, v zápletke figurovalo hneď niekoľko spravodajských služieb, a snáď aj preto sa autorovi nepodarilo zistiť, kde došlo k osudnému úniku informácií. Praha však nehнала vec do rétorických krajností (Nórsko nebolo v tlači v tejto súvislosti vôbec spomenuté), snáď preto, aby neoslabila dojem z Bulganinovho „pozdravu“ ministerskému predsedovi Gerhardsenovi z 19. marca 1957.³ K *détente* vo vzťahoch Nórska s východným blokom skutočne koncom päťdesiatych rokov došlo, a to v súvislosti s takzvaným Rapackého plánom. Československo tvorilo ale v tomto kontexte frapantnú výnimku: v rokoch 1958 až 1967 nórska ambasáda v Prahe neúradovala a jej agendu prevzalo zastúpenie vo Viedni. V tom istom čase bola československá agentúrna sieť v Osle infiltrovaná dvojitémi agentmi a dekonšpirovaná, takže spravodajskí dôstojníci boli odvolaní do vlasti.

3 Sovietsky ministerský predseda v obsiahlom liste optimisticky hodnotil pozitívne vývojové tendencie vo vzájomných vzťahoch medzi oboma krajinami, zároveň ale opakovane zdôrazňoval napätosť medzinárodno-politickej situácie. Faksimile neoficiálneho nórskeho prekladu Bulganinovho prejavu pozri: *Hele brevet fra den russiske statsminister Nikolaj Bulganin* [Celý text listu sovietskeho premiéra Bulganina], dostupné na <http://www.arkivverket.no/webfelles/manedens/mars2007/helebrevet.html> (vyhľadané 20.6.2011); excerpty prejavu boli zverejnené v sovietskom denníku *Pravda*: Poslanije Predsedatělja Soveta Ministrov SSSR N. A. Bulganina Premjer-Ministru Norvegii A. Gerchardsenu. In: *Pravda* (12.1.1958), dostupné na <http://dlib.eastview.com/sources/article.jsp?id=21422179#anchor> (vyhľadané 24.6.2011).

Nového rezidenta v Osle, kapitána Vladimíra Hučína, preto čakala náročná úloha: dostať československú ambasádu zpod dohľadu nórske bezpečnostných služieb, navyše v čase, keď sa západnou Európou prehnalo niekoľko špionážnych afér (v roku 1964 aj vo Švédsku). Rezidentúra sa na druhú stranu začiatkom šesťdesiatych rokov otvorili ďalšie možnosti po vzniku novej strany ľavicových sociálnych demokratov (*Sosialistiske Venstre*), kontakty s jej predsedom Knutom Løfsnesom ale nenaplnili očakávania centrály (politik už spolupracoval s východonemeckým spravodajstvom).⁴ Obdobne skončil pokus o získanie popredného nórskeho architekta, teoretika a historika architektúry s väzbami na ministerstvo obrany Christiana Norberg-Schulza – hmatateľné výsledky mali výlučne akademický charakter (s. 140). Aj vo svetle týchto neúspechov sa rezidentúra postupne preorientovala na nástroj „aktívnej obrany“ s cieľom monitorovať nórsku operatívnu činnosť proti Československu, ktorá sa odohrávala napríklad prostredníctvom turistiky (s. 145 n.).

Ďalšia výmena na poste rezidenta v Nórsku sa uskutočnila v lete 1964, keď na miesto nastúpil kapitán František Jungmann. Po neúspešných pokusoch s priamym „rozpracovaním“ politickej scény sa mal Jungmann sústrediť výlučne na Severoatlantickú alianciu. Zámerom bolo vyvolať atmosféru, v dôsledku ktorej by sa Nórsko vydalo francúzskou cestou postupného oslabovania väzieb s alianciou, a síce pre obavy z revanšizmu z Bonnu. Rezidentúra v Osle dostala teda za úlohu zozbierať kompromitujúci materiál na významného nemeckého diplomata, ktorý počas druhej svetovej vojny slúžil v Nórsku v okupačnom aparáte. Englundov komentár „Herbert von Stachelberg nebol žiaden Kurt Waldheim“ (s. 165) vystihuje bezvýslednosť akcie. Úspech sa však dostavil na neočakávanom mieste – na Islande. Tamojšieho československého obchodného zástupcu kontaktoval neznámy muž s ponukou informácií o americkej vojenskej infraštruktúre na ostrove. Štátna bezpečnosť celú vec prenechala Moskve, odkiaľ po niekoľkých mesiacoch, na jar 1967, prišlo písomné poďakovanie. Kapitána Jungmanna v jeho práci v Osle „vyrušil“ august 1968 a následné zemetrasenie v československých spravodajských službách. Ako rezident pri zastupiteľskom úrade prirodzene nemal príležitosť skompromitovať sa počas „krízového obdobia“, a tak sa mu po regulérnom návrate z misie otvorili lákavé kariérne možnosti. Ako autor dokladá, Jungmann túto situáciu plne využil. Zato nepriaznivá personálna situácia Štátnej bezpečnosti privodila na jeseň 1969 zánik rezidentúry v Osle.

Na záver sa Englund pokúša zhodnotiť činnosť československej rozvedky v Nórsku. Konštatuje, že Štátnej bezpečnosti sa podarilo splniť jednu z priorít – infiltrovať tamojšiu exilovú komunitu. Napriek početným kontaktom ale rezidenti pravdepodobne nepochodili u predstaviteľov politického života. Autor si uvedomuje, že mal k dispozícii takmer naisto iba najmenej delikátnu časť spisového materiálu, preto pri agende Severoatlantickej aliancie, kde možno predpokladať najväčšiu aktivitu rozvedky, zostáva s hodnotením zdržanlivý.

4 Podrobne o kontaktoch tohto politika s východným Berlínom: HOLTSMARK, Sven G.: *Diplomati og avmakt: DDR i Norge, 1949–1973* [Diplomacia a bezmocnosť: NDR v Nórsku, 1949–1973]. Oslo, Den norske historiske forening 1999, s. 225–267.

Pripojený epilóg zoznamuje čitateľa so spôsobom, akým sa demokratické Československo a po jeho rozdelení Česká a Slovenská republika vyrovnali s dedičstvom po Štátnej bezpečnosti. Englund bezpečne ovláda realitu a umenie vystihnúť podstatné momenty. V tejto najpublicistickejšej časti však recenzent postrehol drobnú nevyváženosť: zatiaľ čo autor upozorňuje na temné slovenské stránky tejto kapitoly priamo v naratíve, informáciu o tom, že bratislavský Ústav pamäti národa vznikol skôr ako pražský Ústav pre štúdium totalitných režimov (a dodajme, že založenie a dnešnú podobu ÚSTR nepriamo inšpiroval), umiestnil len do poznámok.

Kniha podľa môjho názoru splnila svoj cieľ – pútavo sprostredkovala nórskejmu publiku neznámu a pritom atraktívnu kapitolu moderných dejín. Terje B. Englund svoju rekonštrukciu založil na štúdiu odtajneného archívneho materiálu z Nórska, Českej i Slovenskej republiky. Vynaložil ďalej nemalé úsilie, aby sa stretol s hrdinami (či antihrdinami) príbehu, čím kniha získala príznak autenticity. Vďaka dlhodobému záujmu o krajiny bývalého Československa sa mu podarilo vyhnúť sa faktografickým pochybeniam, aké často sprevádzajú populárne založené práce z pera zahraničných autorov. Výsledok vzbudil nemalú pozornosť, dočkal sa niekoľkých recenzií (s rôznorodým vyznením)⁵ a v tomto roku aj paperbackového vydania. Je pochopiteľné, že pre odborného historika Englund iba pootvára dvere k otázkam, ktoré ešte len čakajú na spracovanie;⁶ jeho dielo v nijakom prípade nemožno považovať za monografiu na tému uvedenú v podtitule. Pre objektivitu skonštatujme, že recenzovaná publikácia, napriek určitým nábehom, na tento atribút neašpiruje.

5 Krátko po vydaní knihy sa správa o nej objavila aj v českej tlači: Československá StB v zemi Vikingů. In.: *Lidové noviny* (3.4.2010).

6 Porov. recenziu Thomasa Wegenera Friisa v časopise *Nordisk Østforum*, roč. 13, č. 1 (2010), s. 97–99.